

PATRYCJA LEWANDOWSKA

ORCID 0009-0005-2576-1599

*Zespół Szkolno-Przedszkolny nr 2
w Strzelnie*

ANNA JAKONIUK-DIALLO

ORCID 0000-0003-3973-8160

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

OCZYMA WYOBRAŹNI – O ZNACZENIU ZABAWY W ROZWOJU DZIECI NIEWIDOMYCH

ABSTRACT. Lewandowska Patrycja, Jakoniuk-Diallo Anna, *Oczyrna wyobraźni – o znaczeniu zabawy w rozwoju dzieci niewidomych* [In the Mind's Eye – on the Significance of Play for the Development of Blind Children]. *Studia Edukacyjne* no. 67, 2022, Poznań 2022, pp. 95-104. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2022.67.7

The Article points to the meaning of children's play time, in the stimulation of development in blind People. The authors highlight the role of specialized types of play, i.e. didactical and rehabilitation, in the process of supporting early development.

Key words: play time, rehabilitation, blind child, toy, development

Data przesłania tekstu: 01.01.2023. Data przyjęcia tekstu do druku: 25.01.2023.

Wprowadzenie

Zabawa definiowana jako czynność jest podejmowana dla przyjemności, bez względu na jej końcowy rezultat. Udział w niej jest dobrowolny, a ona sama ma ustalone granice przestrzeni oraz czasu i odbywa się według dowolnie przyjętych reguł. W tym kontekście aktywność zabawowa stanowi cel sam w sobie. Z perspektywy znaczenia roli tej aktywności w życiu dziecka jest ona niezbędna dla ogólnego rozwoju, ponieważ kształtuje osobowość, wzbogaca i doskonali siły fizyczne oraz psychiczne, wypełnia radością czas

wolny oraz stwarza okazję do budowania wiary we własne siły (Marszałek, Moraczewska, 2008; Zaćlona, 2012).

Dzieci niewidome w okresie poniemowlęcym i przedszkolnym podejmują spontanicznie aktywność zabawową, która dla nich stanowi główną formę spędzania czasu wolnego. Jest przy tym zarówno sposobnością czerpania przyjemności z aktywności ruchowej, w tym manipulacyjnej, jak i warunkiem jej doskonalenia. Ruchy dziecka niewidomego stają się w toku zabawy coraz bardziej precyzyjne i szybkie, a ona sama wpływa także na rozwój poznawczy dziecka z uszkodzeniem wzroku, ponieważ pobudza dziecięcą ciekawość i stymuluje polisensorycznie układ nerwowy do przetwarzania bodźców dotykowych, słuchowych, zapachowych oraz smakowych.

Bezpieczne i bogate w bodźce otoczenie oraz same zabawki dostarczają dziecku, które nie widzi dużej ilości informacji o właściwościach przedmiotów i osobach opiekujących się nim podczas zabawy. Dziecko z niepełnosprawnością wzroku nabywa w jej toku sprawności fizycznej, doskonali wykonywanie czynności praktycznych, których osiągnięcie jest utrudnione z powodu braku możliwości obserwacji i naśladownictwa na drodze wzrokowej. Aktywność ruchowa towarzysząca zabawie dziecka niewidzącego sprzyja kształtowaniu się u niego prawidłowych wzorców motorycznych i dobrej orientacji przestrzennej, poszerzaniu wiedzy o różnych elementach materialnych i społecznych otaczającego środowiska oraz uczeniu się czynności życia codziennego, w tym także rozwijaniu umiejętności efektywnego oraz bezpiecznego korzystania z różnych narzędzi i przyborów, co wpływa na stopniowe zwiększanie się stopnia samodzielności i autonomii. Kompetencje nabywane przez dziecko niewidome podczas aktywności zabawowej zapewniają swobodę działania i radość z własnych osiągnięć, stymulując korzystnie dalszy rozwój. Tworzenie warunków zachęcających dziecko z niepełnosprawnością wzroku do podjęcia zabawy pełni, w świetle powyższego, nie tylko funkcję kształcącą, wychowawczą i relaksacyjną, ale także rehabilitacyjną.

Znaczenie zabaw tematycznych i dydaktycznych w stymulowaniu rozwoju dzieci niewidomych

W niniejszym tekście chcieliśmy zwrócić uwagę na dwie, istotne z punktu widzenia rozwoju i rehabilitacji dzieci niewidomych, formy zabawy. Pierwszą jest tak zwana zabawa tematyczna, którą dzieci podejmują zazwyczaj w wieku od 3 do 6 lat. W zabawie tej przyjmują one i odgrywają rozmaite role, związane z własnym doświadczeniem w różnych obszarach życia. Są to więc na przykład zabawy w dom, lekarza, przedszkole lub szkołę. Dzieci biorące

w niej udział dzielą się określonymi wcześniej rolami i zadaniami. Zazwyczaj bowiem tego typu zabawę realizują w diadzie lub większej grupie. Już same tematy zabaw stymulują, z racji odgrywanych przez dziecko ról, rozwój kompetencji komunikacyjnej i językowej, myślenia przyczynowo-skutkowego oraz wyobraźni. Wpływają pozytywnie na nabywanie umiejętności społecznych, bowiem dzięki współdziałaniu dzieci biorące w nich udział przyswajają sobie normy społeczno-moralne (Appelt, 2005; Dmochowska, 2006).

Zabawa tematyczna dziecka z niepełnosprawnością wzroku uczy je swoistych schematów zachowań społecznych, ponieważ w toku tego typu aktywności poznaje ono zasady współpracy z partnerem. Wchodząc w nowe role i podejmując nowe funkcje, zgodne z tematem zabawy, dziecko uczy się opanowywania niezbędnych czynności (np. posługiwania się przyborami), wyrażania emocji w sposób kontrolowany, a także podporządkowywania się regułom współdziałania z innymi. Udział w tego typu zabawie pozwala dziecku z niepełnosprawnością wzroku zdobyć informacje o działaniach ludzi wykonujących różne zawody oraz prace życia codziennego, których nie ma możliwości zdobyć samorzutnie, poprzez obserwację i naśladownictwo. Ten rodzaj aktywności zabawowej stanowi okazję do uzyskania nowych wiadomości o świecie, a także do weryfikacji zdobytych już wcześniej. Pozwala na konfrontację dziecięcych wyobrażeń o ludziach, przedmiotach i zjawiskach z nimi samymi. Podczas tej konfrontacji świat przynoszony do niewidomego dziecka może być zestawiony z tym, do którego jest ono zabierane.

Drugą, istotną z punktu widzenia stymulowania rozwoju dziecka niewidomego, formą aktywności zabawowej jest tak zwana zabawa dydaktyczna, inicjowana przez osobę dorosłą. Jej celem jest zachęcenie dziecka niewidzącego do wykonania wysiłku intelektualnego w zakresie analizy i syntezy informacji. Ten rodzaj zabawy, pomimo że w pewnym stopniu ogranicza swobodę działań dziecka poprzez narzucony i określony przez dorosłego opiekuna tok działań, pełni jednak funkcję stymulującą. Korzyścią wynikającą z tego typu zabawy jest w głównej mierze wyzwalanie dziecięcej ciekawości poznawczej oraz zainteresowań i rozbudzanie motywacji do działania poprzez aktywizację kreatywnej postawy (Meyer, 2009).

Zabawy dydaktyczne odgrywają bardzo ważną rolę w procesie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością wzroku. Koncentrują się na rozwijaniu sprawności, niezbędnych dla skutecznego przezwyciężania konsekwencji uszkodzenia wzroku. Dorośli (rodzice oraz profesjonaliści) umożliwiają wykorzystanie zróżnicowanych pod względem stopnia trudności zadań dydaktycznych, które ukierunkowane są na: powiększanie zasobu pojęć, rozwijanie orientacji w małej oraz dużej przestrzeni, wzmacnianie koordynacji słuchowo-ruchowej, usprawnianie percepcji dotykowej, naukę rysowania i czytania rysunków wypukłych i tym podobnych. Ten rodzaj

zabawy nie powinien jednak dominować wśród innych aktywności dziecka z uszkodzeniem wzroku, z uwagi na ograniczanie swobody wyboru.

W rzeczywistości, większość zabaw dzieci z niepełnosprawnością wzroku inicjowana jest przez osoby dorosłe, ponieważ dzieci te potrzebują „przewodników po zabawie”. To opiekun, towarzysz zabawy, zapewnia dziecku niewidomemu komfort psychofizyczny oraz poczucie bezpieczeństwa, wpływając tym samym pozytywnie na kształtowanie dziecięcej postawy aktywnej badacza rzeczywistości. Kluczową rolę w strategiach zabawowych dzieci niewidomych odgrywiają spostrzeżenia dotykowe, słuchowe, kinestetyczno-ruchowe, zapachowe oraz smakowe. Stwarzanie odpowiedniego środowiska dla bawiącego się dziecka z dysfunkcją wzroku wymaga uwzględniania poznania bezwzrokowego, przede wszystkim istotnych w praktyce różnic pomiędzy percepcją wzrokową a słuchowo-dotykową (Schafer, 2016). Dziecko widzące odbiera szereg bodźców wzrokowych, rozbudzających ciekawość poznawczą i zachęcających do aktywnej eksploracji otoczenia. Brak funkcjonalnego widzenia skutkuje mniejszą ilością bodźców motywujących do zabawy i utrudnia dziecku przewidywanie zmian w najbliższej przestrzeni, co negatywnie wpływa na poczucie bezpieczeństwa. W konsekwencji, dziecko niewidome zachowuje większą ostrożność w doświadczaniu środowiska, boi się dyskomfortu w kontakcie z napotkaną przeszkodą, czuje niepokój oraz pewną dezorientację. Najistotniejsze w organizowaniu zabawy dziecku niewidomemu jest więc zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa oraz pełnego komfortu emocjonalnego. Można to uzyskać poprzez zapoznanie dziecka z przestrzenią, jaka została przewidziana na zabawę. Dobra znajomość miejsca, w którym bawi się dziecko niewidzące stanowi bardzo ważny wyznacznik jego aktywności. Zapoznając dziecko z daną przestrzenią, korzystnie jest zwrócić jego uwagę na specyficzne właściwości dźwiękowe i dotykowe otoczenia, które mogą wpłynąć na ułatwienie orientacji oraz samodzielne przemieszczanie się. Osoba dorosła wybierając miejsce zabawy, powinna zauważyć wszystkie potencjalnie niebezpieczne elementy, usunąć je bądź zabezpieczyć, aby zminimalizować ryzyko urazu fizycznego niewidomego dziecka. Należy mieć na uwadze, że wszelkie przykre doświadczenia, które są związane z samodzielnym przemieszczaniem się (ból, dyskomfort) mogą zwiększać lęk dziecka i skutkować rozpoczęciem zabaw jedynie w pozycjach stacjonarnych. Istotne jest zatem uporządkowanie w sposób logiczny obiektów w pomieszczeniu tak, aby ułatwić dziecku wyobrażeniowej mapy układu funkcjonalnego danego wnętrza. Na poczucie bezpieczeństwa wpływ będzie miała także niezmiennność otoczenia oraz przekonanie, że o wszystkich ewentualnych zmianach dziecko zostanie powiadomione przez dorosłego.

Dziecko niewidome potrzebuje także wystarczającej ilości czasu na wielozmysłowe poznanie zabawek oraz innych przedmiotów wykorzystywanych w zabawie, ponieważ musi wytworzyć sobie całościowe wyobrażenie obiektu. Jest to trudne i czasochłonne. Obserwacja dotykowa stanowi dla dziecka bardzo duży wysiłek intelektualny, ponieważ pozyskiwane informacje są powoli, skrupulatnie, fragment po fragmencie otrzymywane, a ich pełna interpretacja nie zawsze jest w pełni możliwa (Czerwińska, Stępińska, Wiśniewska, 2014). Bardzo trudne dla dzieci niewidomych jest odwoływanie się podczas zabawy do wyobrażeń oraz pojęć obiektów i zjawisk odległych, o wielkości trudnej do uchwycenia dotykiem (bardzo małych lub bardzo dużych), bądź o specyficznym charakterze (np. w lotnej postaci). O zabawie tego typu możemy mówić, że odbywa się ona – jak wskazałyśmy w tytule niniejszego tekstu – oczyma wyobraźni. Tylko opowiadanie samego dziecka o tym, co podczas takiej zabawy sobie wyobraża, może pozwolić opiekunowi na weryfikację tego, na ile dziecięce wyobrażenia zbieżne są z rzeczywistością.

Zadaniem zabawy jest każdorazowo dostarczanie dziecku niewidomemu wielu różnych okazji do aktywnego poznawania rzeczywistości i budowania w ten sposób jej bezpośredniej reprezentacji umysłowej. Gromadzone doświadczenia sensoryczne są podstawą tworzenia adekwatnych pojęć; dane spostrzeżeniowe zarejestrowane przez niewidome dziecko podczas praktycznej działalności są uzupełniane poprzez dodatkowe informacje płynące od osoby dorosłej, która ustnie opowiada o przebiegu zabawy, opisuje cechy różnych obiektów i działań, niedostępnych wzrokowemu poznaniu.

W procesie rozwoju umiejętności zabawy u dziecka z niepełnosprawnością wzroku w wieku przedszkolnym ważną rolę odgrywają także rówieśnicy. Andrzej Twardowski (2008) wskazuje, że korzystne rozwojowo są wszelkie kontakty z innymi dziećmi, bez względu na to, jakie kompetencje posiadają. To właśnie poprzez kontakt z rówieśnikami odbywa się w naturalny sposób nauka reguł życia społecznego: nawiązywania kontaktu, kończenia i podtrzymywania relacji, wyrażania swoich potrzeb, udzielania pomocy oraz jej przyjmowania, jak też uprawomocnienia siebie i innych.

Zachęcanie dziecka z uszkodzonym wzrokiem do aktywności zabawowej z rówieśnikami jest korzystne z wielu powodów, między innymi:

- zdrowotnych (poprawa kondycji fizycznej);
- rehabilitacyjnych (rozwijanie umiejętności motorycznych, prawidłowej postawy ciała, zmniejszenie lęku przed przemieszczaniem się);
- profilaktycznych (intensywna stymulacja kinestetyczno-przedsionkowa);
- społecznych (naturalny wpływ wspólnej zabawy na integrację).

Rola zabawek w stymulowaniu rozwoju dziecka niewidomego

Zabawka stanowi nierozzerwalny element aktywności zabawowej. Jako główny obiekt zabawy jest znana ludziom od zawsze. Współcześnie pojęcie zabawki można ujmować z różnych perspektyw, jednak dominuje ujęcie wiążące je z zastosowaniem przedmiotu wykorzystywanego w zabawie. Można dojść do wniosku, że zabawką może stać się wszystko, co służy zabawie, kiedy dziecko uaktywni swoją wyobraźnię oraz działanie (Brzezińska, Bątkowski, Kaczmarska, Włodarczyk, Zamęcka, 2011).

Beata Manterys (2001) określa zabawkę „jako przedmiot najbliższy dziecku, przedmiot, po który ono chętnie sięga, który prowokuje go do manipulowania nim, sprawia mu wiele radości”. Aleksander Nalaskowski (2009) pisze, że „podstawowym zadaniem zabawki jest pobudzenie wyobraźni poprzez wytworzenie specyficznej fikcji”. Zabawka wpływa na socjalizację dziecka, a wykorzystanie jej jest szczerze oraz autentyczne. Zabawką można określić także przedmiot lub grupę przedmiotów, które są wykorzystywane, aby pobudzić aktywność zabawową dziecka, stwarzając okazję do zdobywania doświadczeń i etapowego opanowania rzeczywistości (Guyton, 2011). Postrzeganie zabawki w tych kategoriach pokazuje jej funkcje rozwojowe. Może ona stanowić inspirację do podejmowania aktywności przez dziecko oraz rozbudzać jego osobowość, zainteresowanie światem. Powyższe definicje zabawki pokazują, że ma ona nie tylko walory edukacyjne, ale także wartości wychowawcze. Jest przedmiotem lub obiektem, który nie służy tylko doznawaniu przyjemności, lecz sprzyja przyswajaniu wiedzy oraz gromadzeniu doświadczeń.

Dobra zabawka powinna wywoływać w dziecku autentyczną radość. Ta cecha zachęca oraz motywuje dziecko do zabawy. Bardzo ważny jest wielozmysłowy odbiór zabawki, aby dziecko mogło poznać wszystkie jej właściwości. Zabawka ma stwarzać warunki do swobodnej manipulacji oraz powinna być dostosowana adekwatnie do wieku dziecka. Istotny jest element bezpieczeństwa, umiejętność dostosowania do sfery najbliższego rozwoju, estetyka i wytrzymałość. Aby zabawka zaciekała dziecko niewidome i była dla niego wartościowa rozwojowo, jej elementy powinny być w pełni dostępne wielozmysłowo. Dedykowana dziecku niewidomemu, powinna uwzględniać specyfikę odbioru bezwzrokowego, na przykład:

- posiadać przyjemną fakturę i strukturę, która zachęca do dotykania;
- zawierać drobne elementy, które znajdują się w wyczuwalnej dotykem odległości;
- mieć odpowiedni ciężar oraz wielkość, które umożliwią nieskrępowane użytkowanie.

Wypracowanie biegłości przy posługiwaniu się daną zabawką wymaga od dziecka niewidomego precyzyjnego jej poznania oraz wielokrotnego powtarzania czynności. Anna Brzezińska (2011) dzieli przy tym zabawki na trzy grupy: gotowe, odkrywane oraz stworzone przez dziecko.

Gotowe zabawki to te, które się kupuje lub samodzielnie wykonuje i w końcowej postaci oddaje dziecku do zabawy. Ten rodzaj zabawek jest tak zrobiony, aby zachęcić dziecko do zamierzonych działań. Dziecko używając zabawek gotowych, bawi się w sposób zaplanowany przez twórcę zabawki. Do grupy tych zabawek można zaliczyć: gotowe zestawy do zabawy w fryzjera, pocztę czy lekarza, samochody, statki, lalki, zestawy kuchenne i tym podobne. Mimo że wszystkie te przedmioty mają pomniejszoną wielkość, są dokładnym odwzorowaniem rzeczy w realnym świecie. Ten rodzaj zabawki jest bardzo ważny w procesie stymulowania rozwoju poznawczego dzieci niewidomych. Realne odwzorowanie rzeczywistych przedmiotów w postaci zabawek, które nie są dostępne na co dzień dotykowemu poznaniu, daje możliwość zgromadzenia przez dziecko informacji na temat ich budowy, umiejscowienia poszczególnych elementów, możliwości zastosowania i tym podobne, co w konsekwencji pozwala na wytworzenie w umyśle dziecka odpowiednich, adekwatnych do rzeczywistości, wyobrażeń oraz pojęć (Kornarska, 2010; Czerwińska, Stępińska, Wiśniewska, 2014). Ważne, aby włączać w aktywności dziecka wielu różnych przedstawicieli z konkretnej kategorii przedmiotów, które mają zróżnicowane cechy fizyczne. Poprzez swobodne badanie, użytkowanie, manipulowanie nimi, dziecko niewidome może odkrywać różnice oraz podobieństwa pomiędzy obiektami.

Kolejną grupę stanowią zabawki odkrywane. Są to takie przedmioty, które można kupić jako zabawkę, jednak różnią się od gotowych zabawek tym, że dziecko może się nimi bawić i wykorzystywać, w zależności jakie nada im znaczenie. Do tej kategorii zaliczyć można różne pudełka, kubki, klocki, wiaderka i inne. Dziecko nadaje znaczenie tym przedmiotom i wykorzystuje do własnych celów.

Zabawki stworzone przez dziecko, które zrobione są przez nie samodzielnie bądź z niewielką pomocą osoby dorosłej, to na przykład narzędzia z patyków, ludziki z plasteliny, młotek z kamienia i tym podobne. Dziecko w tej formie ukazuje swoją twórczość. Dorośli podczas takiej zabawy powinni zapewniać odpowiednie warunki, podsuwać nowe pomysły i pomagać w sytuacjach, w których dziecko oczekuje wsparcia (Guyton, 2011).

Ważną grupę zabawek stanowią zabawki dydaktyczne. Są one wykorzystywane do zadań dydaktyczno-wychowawczych oraz rehabilitacyjnych. Mają na celu pobudzenie dziecka do działania, udoskonalanie jego sprawności, jak również rozwój procesów poznawczych. Ten rodzaj zabawek pozwala łączyć zabawę z nauką. Wśród zabawek tego typu można wyróżnić

zabawki dydaktyczne: miękkie i pluszowe, wzbogacające wyobraźnię i rozwój umiejętności manualnych. Przyczyniają się one również do rozwoju charakteru dziecka oraz samodzielności, opiekuńczości, czy też odpowiedzialności.

Większość zabawek, które wspomagają rozwój dzieci niewidomych ma specyficzny charakter; są docelowo dla tych dzieci produkowane oraz ukierunkowane na wyćwiczenie jednej konkretnej umiejętności, czy też zestawu kompetencji, które zmniejszają negatywne następstwa niepełnosprawności wzroku (Kornaś, 2014). W tej grupie zabawek znajdziemy między innymi przedmioty przygotowujące dziecko do nauki czytania i pisania punktowego (np. puzzle, domina dotykowe, kostki brajlowskie itp.), które rozwijają orientację w małej przestrzeni oraz ćwiczą czynności samoobsługowe. Istotne dla dzieci niewidomych są pierwsze książeczki dotykowe, które wprowadzają je w świat reprezentacji graficznych.

Dobierając zabawkę, niezależnie od rodzaju i stopnia niepełnosprawności dziecka, które będzie jej użytkownikiem, powinniśmy mieć na uwadze przede wszystkim dziecięcą radość płynącą z użytkowania obiektu zabawy. Zabawka jest nie tylko łącznikiem pomiędzy dzieckiem a samą aktywnością zabawy, ale też warunkiem wielostronnego rozwoju. Jej właściwości odzwierciedlają bodźce aktywizujące dziecięce funkcje poznawcze, rozwijające ciekawość świata i umożliwiające nawiązywanie kontaktów z otaczającą rzeczywistością, w tym tę o charakterze społecznym. Wybór zabawki powinien być więc przemyślany tym bardziej, im więcej ograniczeń w funkcjonowaniu poznawczym występuje po stronie dziecka, które będzie z niej korzystać.

Zakończenie

Zabawa dla każdego dziecka jest naturalną i podstawową formą aktywności. Właściwa organizacja jej miejsca i odpowiedni dobór zabawek dają szansę na skuteczną kompensację ograniczeń, które wynikają na przykład z dysfunkcji wzroku. Dziecko z uszkodzonym wzrokiem właśnie dzięki aktywności zabawowej może zdobyć wiele informacji o obiektach, zjawiskach, osobach oraz ich działaniach, których nie dowiedziałoby się samorzutnie. Dzięki zabawie, dziecko które nie widzi może poszerzać swoją wiedzę o otaczającym świecie, wypełniać luki poznawcze, wynikające z braków sensorycznych, doprecyzowywać dotychczas posiadane, czasem niepełne wyobrażenia, uczyć się zasad życia społecznego. Bawiąc się w stymulującym otoczeniu, dziecko z niepełnosprawnością wzroku poprzez własną aktywność może rozwinąć wiele umiejętności sfery poznawczej oraz emocjonalno-motywacyjnej, które przygotowują je do podjęcia w przyszłości nowych ról. Biorąc pod uwagę zas-

by prorozwojowe oraz rehabilitacyjne aktywności zabawowej dziecka niewidomego, powinniśmy myśleć o niej, jako istotnym elemencie procesu wczesnego wspomaganie rozwoju. Kluczowym zadaniem, w kontekście wsparcia udzielanego osobom ze środowiska dzieci niewidomych, jest zatem poszerzanie kompetencji rodziców i specjalistów w zakresie właściwej organizacji zabawy z dzieckiem, które nie widzi.

Wkład autorów

Autorzy deklarują równy wkład w organizację badań i powstanie pracy.

REFERENCES

- Appelt, K. (2005). *Wiek poniemowłęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?* W: A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- Brzezińska, A.I., Bątkowski, M., Kaczmarska, D., Włodarczyk, A., Zamecka, N. (2011). *O zabawce*. *Wychowanie w Przedszkolu*, 11, 5-12.
- Czerwińska, K., Stępińska, J., Wiśniewska, D. (2014). *Rozwój poznawczy małych dzieci z niepełnosprawnością wzroku*. W: K. Czerwińska (red.), *Wybrane aspekty rozwoju małego dziecka z niepełnosprawnością wzroku*. Warszawa: Wydawnictwo APS
- Czerwińska, K., Konieczna, I. (2015). *Rola zabawy w rozwoju dziecka z niepełnosprawnością wzroku w wieku przedszkolnym*. W: K. Czerwińska (red.), *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością wzroku – w kręgu diagnozy i terapii*. Warszawa: Wydawnictwo APS
- Dmochowska, H. (2006). *Zabawa tematyczna istotnym czynnikiem wspomagającym rozwój małego dziecka*. W: B. Cytowska, B. Winczura (red.), *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju małego dziecka*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Guyton, G. (2011). *Using toys to support infant-toddler learning and development*. *Young Children*, 66, 5, 50-54
- Konarska, J. (2010). *Rozwój i wychowanie rehabilitujące dziecka niewidomego w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego
- Kornaś, D. (2014). *Rola zabawek edukacyjnych we wczesnym wspomaganiu dziecka z dysfunkcją wzroku*. W: G. Gunia, D. Baraniewicz (red.), *Teoria i praktyka oddziaływań profilaktyczno-wspierających rozwój osób z niepełnosprawnością*. Tom 3.1. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego
- Manterys, B. (2001). *Miękka zabawka dydaktyczna wśród pięcioletków*. *Wychowanie w Przedszkolu*, 10, 595-599
- Marszałek, L., Moraczewska, B. (2008). *Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*. Cz. I. *Szkoła Specjalna*, 1
- Matczak, A. (2003). *Zarys psychologii rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak
- Meyer, M. (2009). *Zabawy dydaktyczne w życiu dziecka*. *Blżej Przedszkola*, 10
- Nalaskowski, A. (2009). *Pedagogiczne złudzenia, zmyślenia, fikcje*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Sarota, B. (2010). *O zabawkach kształtujących świadomość estetyczną u dzieci*. *Blżej Przedszkola*, 5, 104
- Twardowski, A. (2008). *Wpływ nauczających relacji z pełnosprawnymi rówieśnikami na rozwój dzieci z niepełnosprawnościami*. W: T. Żółkowska, M. Wlazło (red.), *Socjopedagogiczne aspekty rehabilitacji osób niepełnosprawnych*. Tom III. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński
- Zaclona Z. (2012). *Wokół zagadnień edukacji wczesnoszkolnej*. Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej